

Klein commentaar bij een artikel van Frans Wilbers

Het dossier RAN 2-9923 bevat een concept van een artikel van Frans Wilbers, destijds hoofd van de afdeling Bevolking in Nijmegen. Het concept schreef hij in april 1940. Ook de uiteindelijke definitieve publicatie in de Gemeentegids, juli 1940, zit in het dossier.¹

Centraal in het artikel staat een reeks gezinnen die in de maanden ervoor Nijmegen hebben verlaten. Hem is opgevallen dat het hierbij gaat om 'goed gesitueerde ingezetenen, de meesten behorende tot een bepaalden godsdienst (...)'. De gemeente – we denken zelf vooral de heer Wilbers – stelt 'in elk daarvoor in aanmerking komend geval een deugdelijk onderzoek' in. Daarbij bleek 'vrees voor een inval ~~van een vreemde mogendheid~~ 'als regel de aanleiding te zijn van het verzoek' (tot uitschrijving). Verderop (p. 4) constateert hij nog dat deze personen 'zoals de praktijk leert, vaak naar gemeenten (gaan), die op het stuk van belastingen meer gunstige perspectieven kunnen bieden.' [De doorhaling is door hem aangebracht.]

Hij biedt het stuk voor publicatie aan in een ons onbekend blad, maar een redacteur van dat blad laat hem via een briefkaart uit Alphen aan de Rijn weten dat hij afziet van publicatie. Misschien ging het wel om het weekblad van de Bond van Gemeenteamttenaren. 'Het was een interessant artikel, dat stellig belangstelling zou hebben getrokken. De loop der gebeurtenissen, welke wij niet kunnen veranderen, is thans oorzaak dat er een ander licht op valt.' De uitgever heeft het artikel wel al laten zetten, waarop Wilbers weer enkele correcties uitvoert en enkele kanttekeningen maakt. Bij drukproef S2 in de marge: 'geval: Jacob v.d. Bergh Oranjesingel'; op pagina S3: 'heeft in vele gevallen reeds plaats gehad', waar hij spreekt over terugkeer naar Nijmegen; en onder het artikel: 'Dit artikel werd in April 1940 geschreven, dus vóór den oorlog. De Heer Bergsma achtte het belangrijk genoeg en in De Gemeentegids van juli 1940 alsnog op te nemen w. Dus erna wordt het artikel wel gepubliceerd in 'De Gemeentegids, maandblad voor de gemeente-administratie', tijdschrift onder redactie van J. Bergsma uit Voorburg. Bij deze publicatie weer in de kantlijn erbij genoteerd: 'geval: Jacob van den Berg, Nijmegen Heemstede w'.

Uit Nijmegen verhuisde inderdaad op of rond 2 december de op Oranjesingel 19 wonende Jacob van den Bergh, zijn echtgenote Elia Elias en hun twee kinderen, Frieda en Rosemarie, naar de Heemstedse Dreef 247 in Heemstede. Ze werden althans op die datum in Nijmegen afgevoerd van het bevolkingsregister. In maart 1942 woonde dat gezin op de Frans Schubertlaan in Heemstede, toen mevrouw van de Bergh-Elias een advertentie plaatste voor een huishoudelijke hulp:

<p>HEEMSTEDDE. Mevrouw E. A. v. d. Bergh—Elias, Fr. Schubertlaan 71, Tel. 29125, vraagt tegen Febr. voor haar kl. mod. huis, beschaafde lib. Isr. HULP IN DE HUISH. of jong kinderl. ECHTPAAR, om gez. m. haar de div. bezigh. te verrichten. Hulp voor ruw werk aanwezig. 1325</p>
--

¹ In de beschrijving van de archiefstukken bij het RAN wordt hij hier abusievelijk Wilburg genoemd.

De beide kinderen – Frieda en Rosemarie - werden vervolgens op een onderduikadres ondergebracht in Driebergen,² waar zij werden opgepakt. Zij zijn vermoord in Auschwitz in 1944. De beide ouders hebben de oorlog als onderduikers overleefd in Heemstede.³

Frieda van den Bergh

Vooronderzoek

Wilbers was hoofd van de afdeling Bevolking van de gemeente Nijmegen, in de praktijk ook chef van de hele afdeling BVM, omdat het hoofd daarvan, Teunissen, langdurig ziek was. Voor het artikel dat hij wilde publiceren, deed hij gedegen vooronderzoek. Hij stelde een lijst op van verdachte gevallen: gezinnen die Nijmegen hadden verlaten. Hij maakte een lijst met daarop dertig gezinnen, samen 81 personen. Kennelijk won hij links en rechts inlichtingen over hen in, want bij ieder gezin is wat toegevoegd: ‘huis staat leeg’, komt waarschijnlijk terug’, ‘huis nog bemeubeld’, ‘huis door anderen bewoond’, enzovoort. Wilbers fietst misschien langs de verlaten huizen. Uit het artikel blijkt dat hij wel eens aanbelt en praat met de dienstbode die het nog bemeubelde huis af en toe schoonmaakt. Blijkbaar ging het hier inderdaad om Jacob van den Bergh en zijn gezin. Juist hier schrijft hij erbij: ‘geval vd Bergh, Oranjesinel’. Wilbers meldt dat hij, na zo’n gesprek met de diensbode en na kennelijk door de ramen naar binnen gegluurd te hebben, geweigerd had om het gezin uit het bevolkingsregister in Nijmegen te verwijderen en over te schrijven naar de nieuwe woonplaats. De betrokkene ging echter in beroep en kreeg gelijk. ‘Formeel is deze beslissing uiteraard niet aanvechtbaar, doch de vraag of het rechtsgevoel hierdoor is bevredigd, moet m.i. ontkennend worden beantwoord.’ Met instemming citeert hij een commentaar van Jacob Lentz, hoofd van

² In het bevolkingsregister Heemstede worden zij allen op 5 februari 1943 geregistreerd als V.O.W. (Vertrokken Onbekend waarheen), dus als gevlucht of ondergedoken. De beide kinderen zijn dan ondergebracht in Driebergen (Arnhemsebovenweg) bij Deenik en Dermout; Op 6 januari 1944 is er een overval op het huis en worden zij gedeporteerd, eerst naar Amsterdam, vervolgens op 12 januari 1944 van Amsterdam naar Westerbork, waar zij aanvankelijk in het zgn. Weeshuis worden ondergebracht.

³ Clara Drielsma, na de oorlog bevriend met de ouders, verhaalt aangrijpend hoe dezen nog heel lang grootscheeps gezocht hebben naar hun kinderen. Clara zelf geloofde niet in de goede afloop. “Alles bleek echter bedrog, Wij, de goede vrienden, hadden nooit enig geloof aan dit verhaaltje gehecht. Ik wist zelfs van mijn tweede broer, die toen ook in Westerbork was, dat het jongste meisje met een hevige middenoorontsteking en hoge koorts op transport was gezet. Maar de ouders weigerden zelfs iedere zinspeling hierop aan te horen. Zij hadden weer een kinderkamer ingericht en zelfs een hond voor de meisjes gekocht”. Zie: RAN 146_50, verslag Clara Drielsma voor prof. Rogier, p. 22. Het gaat hier om haar broer Maximilian Drielsma, die in 1944 vervolgens werd gedeporteerd naar Theresienstadt maar de oorlog overleefde.

de Rijksinspectie der Bevolkingsregisters, die ook op eigen titel meende dat overschrijving naar een andere gemeente mocht worden geweigerd als de verhuizing onder druk der omstandigheden plaats vindt. Voor Wilbers waren de 'internationale omstandigheden' en de 'vrees voor de inval van een vreemde mogendheid' (in de definitieve versie laat hij dus de laatste vier woorden weg) een dergelijke valse grond voor verhuizing.

Opvallend op de 'Alphabetische lijst met personen welke Nijmegen hebben verlaten'⁴ - een lijst die door Wilbers is samengesteld in ieder geval na 24 juni 1940, vermoedelijk vlak erna - is dat er potloodstreepjes zijn gezet voor ruim de helft van de namen. Je hoeft niet goed te kijken om te zien dat de streepjes zijn gezet voor de namen van de Joden in deze lijst. Een ware primeur voor Nijmegen! De eerste lijst waarop in Nijmegen een gemeenteambtenaar op eigen initiatief dit onderscheid maakt. Deze lijst is gemaakt in juni 1940, er moet al een kladversie zijn geweest aan het begin van 1940 met behulp waarvan hij het artikel schreef.

De lijst lijkt hij op eigen initiatief te hebben gemaakt en mogelijk heeft hij voor de controle enige eigen vrije tijd opgeofferd. Hij zou nog heel wat lijsten gaan maken. Na de oorlog werd hij onderzocht in het kader van de Zuivering Overheidspersoneel,⁵ niet eens vanwege al die lijsten, maar vanwege zijn gedrag, waaronder volgens enkelen antisemitische opmerkingen en ophemelende opmerkingen over de ontwikkelingen in Duitsland. Wij willen later een korte biografische schets van hem publiceren.

⁴ RAN 2_9922.

⁵ RAN 78_299, zie ook Personeeldossier RAN OSAN 19_24257.